

GYARMATHI-EMLÉKÜLÉS

1999-ben, a mű megjelenésének 200. évfordulójára első ízben magyarul is hozzáférhetővé vált az *Affinitas*. Az ebből az alkalomból rendezett sajtótájékoztatón 1999. szeptember 12-én, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán tudományos előadások is elhangzottak. Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia tudományos ülészakon tisztelgett Gyarmathi és műve előtt, Párizsban magyar, finn, észt, francia részvétellel emlékeztek meg róla. Ünnepekre került sor természetesen Göttingában is.

Az ünnepnapok múltával most már „csak” az a hétköznapi teendő van hátra, hogy olvassuk az *Affinitast* és okuljunk belőle.

CONSTANTINOVITSNÉ VLADÁR ZSUZSA

Az *Affinitas* nyelvtani terminusainak fordításáról

200 éve jelent meg Göttingában latinul Gyarmathi Sámuel nyelvészeti alapműve: az *Affinitas*. A 200 éves évforduló tiszteletére a Bibliotheca Regulyana sorozat harmadik köteteként elkészült a mű magyar fordítása: Gyarmathi Sámuel, *A magyar nyelv grammatikailag bizonyított rokonsága a finn eredetű nyelvekkel*. Továbbá a tatár és a szláv nyelveknek a magyarral összehasonlított szójegyzékei. Latinból magyarra fordította Constantinovitsné Vladár Zsuzsa, Koszorus István (az első részt). Szerkesztette Szij Enikő. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 1999.

Az *Affinitas* latin szövegének magyarra ültetése nehéz próbatételnek bizonyult. Nem azért, mintha maga a szöveg bonyolult szerkezetű vagy latintalan lenne – Gyarmathi műve a neoklasszikus latin tudományos próza egyik csúcspontja szépen szerkesztett világos mondataival, hibátlan klasszikus latinságával. A nehézséget a szakszók tolmácsolása jelentette.

Minden szakszöveg fordításában természetesen ez a legnehezebb feladat, hiszen a terminusok a mű értelmezésének kulcsát adják. Modern szövegek esetében már van kialakult, egységes és elfogadott terminológia, többnyire szakszótárakban is lajstromozva, a fordító munkáját pedig többnyelvű szakszótárak segítik.

Régi szakszövegeknél azonban a tudományág mai terminológiája nem feltétlenül fedi az akkorit – feltételezve persze azt a szerencsés esetet, hogy egyáltalán

létezett már egységes és következetes terminológia. Egy-egy tudományág kialakulásának idejében még a szókincs is kiforratlan és következetlenségekkel teli, a terminusok csak a fogalmi rendszer megszilárdulásával párhuzamosan rendeződhetnek el végső formájukban. A terminológiai kiforratlanság azonban tudománytörténeti értékű, hiszen éppen a kialakulás folyamatába enged bepillantást.

Az Affinitas már címében is az összehasonlított nyelvek rokonságának grammatikai bizonyítását ígéri. A nyelvtudomány történetében úttörő módon a nyelvek hasonlóságának kérdésében Gyarmathi a szókincsbeli egyezéseket a legkisebb értékű argumentumnak vélte, döntőnek a grammatikát tartotta. Rendszeres grammatikai egyezés hiányában kizárta a rokonságot, legfeljebb a nyelvek érintkezésének bizonyítékát látta a közös szavakban. Döntő fontosságú tehát a műben használt nyelvtani terminusok helyes tolmácsolása. Ezen belül külön kérdést jelentett a címbéli *affinitas* értelmezése: szerkezeti hasonlóságnak vagy a lezármazási rokonságnak az igazolásáról van-e szó? Erről máshol bővebben, itt csupán jelezzük, hogy számos érvt figyelembe véve végül a *rokonság* mellett döntöttünk, így a magyar címbe is ez a változat került.

A mű nyelvtani terminusai két nagy csoportba oszthatók: az egyikbe azok tartoznak, amelyek a latin és a magyar (finn, észt, stb.) nyelvben egyaránt meglévő kategóriákra vonatkoznak. Ezek a klasszikus latin nyelvű grammatikairodalom szokásos terminusainak változatlan továbbélései, így fordításuk sem jelentett gondot, a bevett magyar szakszóval éltünk. Ilyen volt pl. *nomen* – névszó, *verbum* – ige, *pars orationis* – szófaj, *indicativus* – kijelentő mód, *comparatio* – fokozás stb. A másik csoportba azok a szavak tartoznak, melyek a latin grammatikákból hiányoznak. Ezek a magyar, ill. a többi finnugor nyelvnek a latintól eltérő jelenségeit nevezik meg. Itt egységességről szó sincs, sőt, zavarba ejtő változatosságot tapasztalunk, ráadásul az sem biztos, hogy csupán a nevek változnak – a nevek jelölte kategóriák sem mindig fedik egymást. Például a mai értelemben vett névszóragokkal a műben a következő elnevezések alatt találkozunk:

1. a szokásos latin esetnevek: *accusativus*, *genitivus*, *dativus*, *ablativus* pl. Gyarmathi (1799: 9);
2. a latin mintára alkotott esetnevek: *penetrativus*, *mutativus* stb. pl. Gyarmathi (1799: 9);
3. *suffixa praepositionalia*, szó szerint: előjárói toldalékok pl. Gyarmathi (1799: 128, 139);
4. *terminationes praepositionales*, szó szerint: előjárói végződések pl. Gyarmathi (1799: 11);
5. *praepositiones*, előjárók pl. Gyarmathi (1799: 128, 145);
6. *postpositiones*, névutók pl. Gyarmathi (1799: XII);
7. *terminationes, quae casus formant*, szó szerint: eseteket létrehozó végzések pl. Gyarmathi (1799: 44).

Vagy mit kezdhethünk a fordításban a *suffixum pronominale*, szó szerint: névmási toldalék kifejezéssel, amely az *ennem*, *enned* stb. típusú és a *házam*, *házam* stb. típusú alakok végződését egyaránt jelöli?

Segítségért fordultunk a korabeli szakirodalomhoz. Az Affinitas méltán keltett feltűnést egész Európában: ismertetések, bírálatok szép számmal akadnak. A bőséges irodalom egy része latin, más része nemzeti nyelvű. Mivel ez a kor épp a latin kiszorulásának és a nemzeti nyelvek térhódításának kora volt a tudományban, a kettő párhuzamosan élt egymás mellett. Azt vártuk, hogy a kortárs szövegek elemzik, ill. fordításaikkal értelmezik Gyarmathi kritikus terminusait. Meglepő módon azonban a recenziók ezeket magyarázat nélkül átvették: akár latin alakjukban (esetleg a terminusokat végződésben az adott nyelvhez igazítva), akár tükörfordításban. Úgy tűnik, nem érezték szükségét vagy lehetőségét a bővebb kifejtésnek. Így például Gyarmathi határozórag értelemben használt *praepositio*ja Silvestre de Sacy francia nyelvű ismertetésében is (1799) *praepositions*. Az *adiectiva privata* a cseh Dobrovský (1799) német szövegében is latin végződéssel, ugyanígy: *adiectiva privata*. A modern angol fordításban V. E. Hanzéli (1983) hasonló megoldással egyszerűen a végződésekhez igazította angol formára, például a latin *affinitas* az angol tolmácsolásban *affinity*.

A terminológiai zűrzavar a tudományos nyelvhasználat hajnalán általános jelenség. Hasonlóképpen nehézségekkel küzdenek a tudósok a szókincre alapozott nyelvhasználat során a szójegyzékekben szereplő szavak hangjainak egységes és megbízható lejegyzésében is. A turkui egyetem neves professzora, Porthan (1859: 34, 42) szemléletesen foglalja össze a korabeli helyzetet: „A zűrzavart növeli a szavaknak teljesen eltérő írásmódja, amit nemcsak a különböző szerzőknél, hanem gyakran ugyanazon szerzők esetében is megfigyelhetünk” és „a hangokat mások más-más módon fogják fel és más-más módon óhajtják jelölni, ki-ki saját szokása szerint.” (latinból ford. C. V. Zs.)¹ A sorok mutatis mutandis tökéletesen érvényesek a nyelvtani szerkezet leírásának akkori gondjaira is.

Mi okozta a zűrzavart? Gyarmathi korában legalább három tényezővel számolhatunk: 1. az összehasonlított nyelvek eltérő leírása; 2. az egységesítés hiánya a hasonlításnál; 3. a hasonlítás során fellépő torzítások.

A hasonlított nyelvek leírását is több hatás befolyásolta. Először is a leíró anyanyelve. A nyelvek egyik (kisebb) részénél van csak grammatikáírói – és ezzel párhuzamosan irodalmi hagyomány, mint a magyarnál és a finnél. A kis finnugor nyelvek esetében ekkor még alig van írásbeliség, jelentősek a nyelvjárási különbségek, nem alakult még ki az irodalmi nyelv és igen kicsi az írástudók száma. Ezért jellemzően külső, nem anyanyelvű szerző írja le őket (pl. a

¹ Latin eredetiben: „Quam dubitationem auget diversa valde eadem vocabula scribendi ratio, non apud diversos modo auctores, sed apud eosdem nonnunquam observanda...” és „...sonos alii aliter et percipiunt et signandos, suo quisque more, putant...”

lappot svédek, dánok), ráadásul a leíró anyanyelve és a leírt nyelv más genetikai és tipológiai csoportba tartozik. Ilyen esetekben két torzító hatás is érvényesül: az egyik a leíró anyanyelvének és a leírandó nyelvnek a szerkezeti eltéréseiből fakad, a másik a leírásban követett latin grammatika elégtelen voltából. Tanulságos lenne azt is megvizsgálni, hogy a svéd vagy dán szerzők közvetlenül a latin grammatikát követték-e avagy a latin nyelvtan áttételesen, a korabeli svéd vagy dán grammatikán át vált-e mintává. További akadályt jelenthetett, ha a leíró nyelvtudása hiányos volt. Különbségek lehettek aszerint is, hogy melyik dialektikusnak, illetve milyen társadalmi rétegnek a nyelvhasználatára alapozott a leírás.

Döntő fontosságúnak az bizonyult, hogy a szerzők hogyan értelmezték és miképpen nevezték meg a finnugor nyelveknek a latin nyelvi modelltől eltérő jelenségeit.

Van példa arra, hogy a meglevő latin kategóriákat értelmezték át, pl. az észti grammatikáirók a határozóragokat az ablativus különféle aleseteinek vélték. A magyar grammatikai irodalomban is találkozhatunk hasonló megoldással, pl. Szenczi Molnár Albert 1610-es nyelvtanában. A magyar szerzők azonban jellemzően inkább a meglevő latin kategóriák és az őket jelölő terminusok összekombinálásával próbálkoztak még akkor is, ha világosan látták a latin grammatika elégtelenségét a magyar nyelv leírásában, nem tudván vagy akarván elszakadni tőle. Révai Miklós 1806-ban azt írja az *Elaboratio Grammatica* első részében: „Mivel már gyermekkorunktól a latin nyelv szabályait isszuk magunkba, ezekkel élünk a mi nyelvünk magyarázatában is... nem éppen annak természetére szerint.” (latinból ford. C. V. Zs.)²

A határozóragokról például két dolgot véltek fontosnak elmondani: 1. azt a szerepet töltik be, amit a latinban a praepositívók; 2. a névszó után és vele összekapcsolódva állnak. Így válnak érthetővé Gyarmathi *suffixa praepositionalia, terminationes praepositionales* kifejezései. Saját szövegében ugyanis következetesen eképpen nevezi a határozóragokat, szó szerint: előljárói toldalékoknak, ill. előljárói végződéseknak.

A finn és lapp nyelvtanok ugyanakkor a határozóragokat valódi eseteknek tartották, és a latin esetrendszert kiterjesztve sokesetű rendszert vettek fel az említett nyelvekben, még az esetek elnevezésben is utánozva a latint: a legfőbb esetfunkció nevéhez fűzték az *-ivus* esetképzőt, például *mutativus, nuncupativus*.

Nem volt közömbös a leírás metanyelve sem. Maga Gyarmathi is némileg másképp fogalmazott ugyanarról a jelenségről a Nyelvmesterében magyarul 1794-ben, mint az *Affinitas*ban latinul 1799-ben. A *nálam, nálad* stb.-típusú alak például a Nyelvmesterben *birtokos toldalék*, az *Affinitas*ban *praepositio*

² Latin eredetiben: „Quia iam a pueritia Latinae linguae praeceptionibus imbuimur; iisdem solemus in nostra quoque explananda ... prorsus non secundum eius indolem.”

possessiva, szó szerint: *birtokos eljáró*. Pontos összemérhetőségről tehát szó sem volt, a hasonlítást végzők más és más kategóriákkal dolgoztak, és nem csupán a név, de a kategória tartalma is változott. A nyelveket összevető tudósnak, aki legtöbbször csak az egyik nyelvet ismerte kellően (jó esetben ez az anyanyelve volt), nem is állt módjában ellenőrizni az eltérést, be kellett érnie azzal, amit készen kapott. Mint Porthan írja az idézett helyen: „a gyűjtők és a hasonlítóknak számára is alig ismert vagy teljesen ismeretlen nyelvek rokonságáról elég biztos vagy alapos ítéletet nem lehet mondani” (latinból ford. C. V. Zs.)³.

Mindennek egyik következménye az elnevezések tarkasága. Az Affinitásban a magyar névszóragok szerepelnek például *postpositiones* címszó alatt, ha ténylegesen lapp névutók magyar fordításai, de lehet az elnevezésük *casus*, amikor Gyarmathi átveszi a Ganander-féle lapp grammatika (1743) szóhasználatát. Emiatt Gyarmathi lépten-nyomon az elnevezések magyarázatára és saját szemléletéhez igazítására kényszerül, mint a magyar és a lapp névragozási paradigma szakaszainál vagy az észti paradigma esetében. Sokszor viszont magyarázat nélkül átveszi a máshonnan származó műszót. Talán épp magyarázatbeli nehézségek miatt szerepelnek később az Affinitas problémás grammatikai műszavai is érintetlenül a recenziókban?

A másik következmény a hasonlítás szempontjainak tisztázatlansága. Ismét a névszóragoknál maradva: a lapp névszóragokat Ganander táblázatát (1743: 23–24) követve veti össze a magyar végződésekkal Gyarmathi (1799: 8–9), minden lapp végződés mellé egy (esetleg két) magyar megfelelőt állítva. A táblázatot a végzések mondatbeli használatát bemutató példák követik. A hagyományos latin esetrendszerben nem szereplő eseteknél azonban feltűnő dologgal találkozunk: a lapp példamondat után több magyar mondat áll, és az ezekben szereplő ragok teljesen eltérnek a táblázatbeliektől. Mi lehet az ok?

Ganander a lapp ragokat – valódi esetként kezelve őket – az általuk betölthető mondatbeli funkciók legjellemzőbbjéről nevezte el, így jött létre pl. a *descriptivus*, állapothatározó. Gyarmathi viszont magyar példamondataiban többnyire az eset nevét adó *f u n k c i ó* hoz keresett további magyar *f o r m á*kat, néhol pedig a táblázatban valamely esetnél szereplő magyar *f o r m a* további lehetséges *f u n k c i ó*it mutatják be a példái.

Így példának okáért a táblázatbeli (1799: 8) *descriptivus* példája a lappban *Kabmaklai*, a magyarban *Makként*, *Makkal*. A táblázat után található magyar példamondatokban különféle magyar állapothatározói szerkezetek szerepelnek: *Az Apófolként mondhatom. Véggel áll felém a pulkád. Melegenn itta az herbatejet*. Itt a funkció a közös, amit különféle formák töltenek be.

³ Latin eredetiben: „...neque linguarum et collectoribus et collatoribus caeterum plane ignotarum, aut certe parum cognitarum satis ubique tutum aut locuples de earum cognitione iudicium fieri posse.”

A táblázatbeli *penetrativus* példája a lappban *Kabmaki*, a magyarban *Makk-nak,ba*. A magyar mondatok viszont a *-nak/-nek* forma különféle funkcióit példázzák: *A' hegynek menni. A falunak menni. Tűznek viznek nekimenni. Jánosnak kereftelték*. Itt a mondatokban szereplő forma az, ami közös.

A hasonlítás másik nagy buktatója a szándékos vagy szándéktalan csúsztatás. Tudjuk, hogy Gyarmathi a minél pontosabb és teljesebb egyeztetésre törekedve meglehetősen szabadon bánt a magyar nyelvi formákkal. Meglévő vagy éppen nem létező, de szerinte a magyar nyelv szabályaival összhangban létrehozható alakok között tetszése szerint válogatott.

Noha tökéletesen tisztában volt a szavak szerkezeti felépítésével, számtalanszor vetett össze a nyelvhasználat során morfológiai szerkezetükben eltérő alakokat. Nem csupán a szójegyzékekben, hanem a nyelvtani összehasonlító táblázatokban is találkozhatunk pusztán formai hasonlóság alapján rokonított magyar alakokkal. Érdekes módon ilyenkor a latin nyelv „leplezi le” a csúsztatást. Példát találhatunk erre Gyarmathinál az észti és a magyar igeragozást összevető táblázatban (1799: 136). A táblázat kategórianevei és a beosztás a latin nyelvtant követik, és a külföldi olvasók kedvéért szokás szerint ott áll az igealak latinra fordítása is.

A latinak azonban két szerepe van: egyrészt mintát ad a leíráshoz (kategória), másrészt illusztrál (példa). A két szerep azonban már elvált egymástól. A latin kategórianev ugyanis a rokonnyelvi alakra vonatkozik, a latin példa viszont a magyar megfelelő fordítása, mégpedig tükörfordítása. Például az észti igeragozási táblázatban a bemutatott észti ige supinuma *Thenud/Teinud*, melynek a magyar megfelelője Gyarmathi szerint *tenned*, a magyar alak latin fordítása pedig *ponere tibi*. Ha a latin kategórianev és a latin példa nem egyezik (esetünkben a szabályos latin supinum *positum* lenne), csúsztatás van, a *Thenud/Teinud* és a *tenned* közt nyilvánvalóan csak formai hasonlóság áll fenn.

A fentiekben felsorolt, a hasonlítást megnehezítő körülmények az Affinitásban halmozottan jelentkeztek, hiszen Gyarmathi szinte a teljes finnugor nyelvcsaládot áttekintette, ráadásul a török és a szláv nyelveket is összevetette a magyarra – anélkül, hogy ismerte volna a kérdéses nyelveket vagy legalább alkalma lett volna a helyszínen, közvetlen forrásokból tanulmányozni őket. Művében (1799: XIX) és levelezésében is folyvást panaszkodott, hogy élő mester híján – úgy mond – csak a tiszteletre méltó holtak vállára állva tekinthetett előre.

A terminusok magyarra fordításánál több megoldást is mérlegeltünk. Az első szerint a szakszavak változatlanul latinul maradtak volna a szövegben, esetleg hátul jegyzetben kommentárral, értelmezéssel. Ennek az lett volna az előnye, hogy így biztosan nem hamisítjuk meg, nem értelmezzük félre Gyarmathit. Ráadásul adott esetben a filológusi munkát is igencsak megkönnyíti, ha nem a latin szövegből kell visszakeresni a pontos szót. Hasonló elv alapján készült a

Bibliotheca Regulyana előző darabjának, Sajnovics Demonstratiójának magyar fordítása (1771/1994) is, ahol például a *dialectus, sonus* stb. kifejezések latinul szerepelnek a magyar szövegben.

Láttuk, hogy az Affinitas korabeli recenziói is ezt a megoldást választották. A mű kitűnő angol fordításában (idáig az egyetlen modern nyelven hozzáférhető változat!) V. E. Hanzéli (1983) is az angol szövegben csupán a latin terminusok végződését igazította az angolhoz, kommentár nélkül. Így lett például Gyarmathi *suffixum praepositionale*-jából Hanzélinál *prepositional suffix*, a latin *possessivából* angolul *possessives*. Ugyanakkor súlyos érvek szóltak ellene is: valószínű, hogy a latinul nem értő olvasó számára a *suffixum praepositionale, infinitivus determinatus* stb. kifejezések megnehezítenék az olvasást és a megértést. Márpedig a cél a minél szélesebb olvasótábor érdeklődésének felkeltése. Sajnovicsnál – éppen, mivel szóban hangzott el és a szóbeliség jegyeit viseli magán – könnyebben követhető a szöveg és jóval kevesebb a terminus, ezek nagy része is közismert. Gyarmathi műve ellenben filológusi értekezés, nagyszámú, sokféle és bonyolult műszóval. Nem követhettük tehát ugyanazt a megoldást, amit a Demonstratióban. Másrészt az angol fordítás olvasójának azért nem okozhat akkora gondot a latinus terminus, mint a magyar olvasónak, mert az angol nyelv grammatikai szókincsében egyébként is sok a latin szó, ellentétben a magyarral.

Természetesen az a változat sem jöhetett szóba, hogy a mai terminológiával fordítsunk. Ez ugyan a folyamatos olvasást jól szolgálta volna, de egyfajta önkényes értelmezéshez, csúsztatáshoz vezetett volna, hiszen Gyarmathi kategóriái nem fedik a maiakat. Ráadásul ebben az esetben példának okáért egységesen a *határozórag* szó került volna a korábban részletezett sokféle megnevezés helyébe, eltüntetve a szemléletmódbeli különbségeket.

Felmerült, hogy Gyarmathinak a magyar nyelvről szóló és magyar nyelvű Nyelvemsterében (1794) használt saját terminológiájával fordítsunk, de ezt is elvetettük. A modern nyelvezetű magyar szövegből kirínának a régies kifejezések, továbbá a mai olvasónak Gyarmathi magyar műszavai maguk is magyarázatra szorulnának. Néhány ponton maga Gyarmathi is más személetű kifejezést használt a magyar, mint a latin szövegben. Végül még mindig megoldatlan maradt volna a nem saját alkotású, hanem a hasonlított nyelvek grammatikáiból átvett műszók kérdése.

A legkisebb rossznak az a megoldás tűnt, hogy a terminusokat elemenként és szó szerint fordítsuk magyarra, megőrizve és mégis követhetővé téve őket. Az első előfordulásnál jegyzet próbál segíteni az eligazodásban. Ez az út főként azért volt járható, mert Gyarmathi, mint a magyar grammatikáirók többsége, a latintól eltérő magyar (finnugor) jelenségeket a meglévő latin terminusok kombinálásával igyekezett megnevezni, így ezeknek elemenként nézve volt bevett

magyar megfelelője. Így lett a *postpositiones possessivae* magyarul *birtokos névszók*, a *praepositiones suffixae* pedig *kapcsolt előjárók*.

Az idegen grammatikák terminusainak egy része azonban lefordíthatatlan maradt. Jellemző példája ennek a sokesetes lapp/finn grammatikarendszer az esetnevekkel. Mivel a magyar grammatikairodalomban nem terjedt el a határozóragokat külön eseteknek tekintő szemlélet, a végződéseknek nincs bevett magyar neve. Pedig a folyamat elindult: Éder Zoltán rámutatott arra, hogy Verseghy Magyar Grammatikája nyomán a sokesetes névragozási rendszerben az egyes végződések külön magyar nevet viseltek az 1846-os első akadémiai nyelvtanban. Ehelyett többnyire funkciókat tartanak számon – pl. módhatározó – és ehhez rendelnek különböző kifejezőeszközöket. A nehézségeket bizonyítja, hogy a magyar névszói ragokat feltérképező munkák ma is a latin esetnevekkel dolgoznak. Úgy tűnik, hogy a sokesetes esetrendszer latin nevei közül főként azoknak van hozzávetőleges fordítása, amelyeket korábban a latin esetrendszer valamelyik esetének ún. esethasználataként tartottak számon. Így például az *ablativus instrumentalis*, *ablativus mensurae* fordításaként megvolt már az *eszközhatározó* és a *mértékhatározó*. De például a *penetrativus*nak semmilyen magyar megfelelője lévén ezt latinul hagytuk meg.

A felsorolt nehézségek ellenére Gyarmathi munkájának első magyar fordítása remélhetőleg eléri célját: a nyelvészeti alapl mű hozzáférhetővé és élvezhetővé válik a szakmai és érdeklődő közönség számára magyar nyelven.

Irodalom

- Dobrovský, Josef (1799), Rezension zum Werk Sámuel Gyarmathis *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata*. Göttingen. Allgemeine Literatur-Zeitung, Jena und Leipzig. Vol. 3. Nos. 214, 215, pp 49–54, 57–59.
- Éder Zoltán (1998), Verseghy nyelvi rendszere és a kortárs grammatikák MNy. 94: 292–301.
- Ganander, Henrik (1743), *Grammatica Lapponica, Linguae Europearum Prope Antiquissimae Solidam Planamque Viam Genium Linguae Lapponicae Addiscere Desideranti Monstrans Opera ac Studio Henrici Ganandri Aboensis, Comminist. Lapmarch. Tornaensis, Jam Design. Pastoris in Siundo. Elaborata. Holmiae, Consensu & cura Directorum. Typis Laurent. Salvii. Anno MDCCXLIII.*
- Gyarmathi Sámuel (1794), *Okoskodva tanito magyar nyelvmester. Mely irattatott Gyarmathi Sámuel N. Hunyad Vármegye orvossa által. Első darab. A' Nagy Erdély Országí T. N. Rendek költésével. Kolo'sváratt, Nyomattatott Hochmeister Márton, Tsász. K. Könyvnyomtato és priv. Könyváros Betüivel 1794. 397 l. Második darab. Kolo'sváratt és Szebenben 1794. 278 l.*

- Gyarmathi Sámuel (1799), *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae Originis grammaticae demonstrata. Nec non Vocabularia dialectorum Tataricum et Slavicarum cum Hungarica comparata. Auctore Samuele Gyarmathi medicine doctore et Societatis Scientiarum Gottingensis sodali correspondente nec non Societatis Naturae Curiosorum Jenensis Socio. Gottingae Typis Joann. Christian. Dieterich.*
- Gyarmathi Sámuel (1799/1983) = Hanzéli, Victor. E. (1983), *Grammatical Proof of the Affinity of the Hungarian Language with Languages of Fennic Origin. Translated, annotated and introduced by Victor E. Hanzéli. Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science. Series 1. General Editore E. F. Koerner. Amsterdam Classics in Linguistics 1800–1925 Vol. 15. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1983.*
- Gyarmathi Sámuel (1799/1999), *A magyar nyelv grammatikailag bizonyított rokonsága a finn eredetű nyelvekkel, továbbá a tatár és a szláv nyelveknek a magyarral összehasonlított szójegyzékei. Latinból magyarra fordította Constantinovitsné Vladár Zsuzsa, Koszorús István. Szerkesztette Szij Enikő. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 1999. Bibliotheca Regulyana 3.*
- Hanzéli, Victor. E. = Gyarmathi (1799/1983)
- Porthan, Henrik Gabriel (1859), *Opera Selecta Pars Prima M. P. Juusten Chronicon Episcoporum Finlandensium annotationibus... Helsingfors.*
- Sajnovics János (1771), *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. Regiae Scientiarum Societati Danicae Praelecta, et Typis Excusa Hafniae Anno MDCCLXX. Recusa Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Societatis Jesu.*
- Sajnovics János (1771/1994), *Sajnovics János Fejér vármegyei tordasi magyarnak a koppenhágai és a trondheimi királyi tudós társaság tagjának bizonyítása: a magyar és a lapp nyelv azonos. Felolvastatott a dán királyi tudós társaságban és kinyomtatott Koppenhágában 1770-ben. A nagyszombati kiadást latinból magyarra fordította Constantinovitsné Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Szij Enikő. ELTE, Budapest, 1994.*
- Révai Miklós (1804), *Elaboratior Grammatica Hungarica. Ad genuinam Patrii Sermonis Indolem Fideliter exacta, Affiniumque Linguarum Adminiculis Locupletius Illustrata. Tribus Voluminibus Comprehensa. Studio et Opera Ioannis Nicolai Révai. Vol. Primum. Pestini, Typis Mathiae Trattner.*
- Sylvestre de Sacy, Antoine-Isaac (1799) *Ism. Affinitas linguae hungaricae cum linguis etc., l'Affinité etc. par S. Gyarmathi. Goett. 1799. Magasin encyclopédique ou Journal des sciences, des lettres et des arts, par A. L. Millin. IV année tome sixième. Paris. An VII–1799: 85–95.*